

Тож не даймо всохнути «родовідному дереву» нашого народу!

Візьмемо ваші деревця й посадимо з них сад: рід до роду.

(Під запис пісні «Родина» діти «саджують» свої «родовідні деревця»).

Робота з прислів'ями

IV. Узагальнення та систематизація знань учнів

- Чи виправдались наші сподівання?
- Що таке сім'я?
- Чим відрізняється сім'я від рідні?
- Чому треба піклуватися про членів сім'ї?

V. Підсумок уроку

Держава – це велика сім'я, а сім'я – це маленька держава і тримається вона на любові. Діти, подивіться, яка квітуча і чудова наша Україна! Родина до родини – народ. Ми з вами всі – український народ, який складається з родин малих і великих, дружніх і працьовитих. Як могутня ріка бере силу з малих джерел, так і наша культура збагачується маленькими родинками. Сім'я є осередком любові й тепла для дитини, дає їй уявлення про доброту, мораль, культуру поведінки.

DOI: 10.30840/2413-7065.1(70).2019.164404

ЧЕБОТАР Оксана Олександрівна

вчителька української мови та літератури, українознавства

Котелівського навчально-виховного комплексу Новоселицького району Чернівецької області

Урок з українознавства для учнів 5 класу

Тема. Календарно-обрядовий цикл українців як пам'ять тисячоліть та гарант існування народу в майбутньому

Мета: ознайомити учнів з найдавнішими формами духовної культури українського народу – звичаями та обрядами, дослідити їх характер та відмінності; розширити знання учнів про осінній, зимовий, літній цикли календарних обрядів українців, розкрити зміст свят; відроджувати звичаї та традиції нашого народу, примножувати їх, розвивати фантазію, уяву, творчість, пам'ять, логічне мислення, інтерес до традицій та звичаїв пращурів; виховувати в учнів глибоке почуття любові до свого народу, його славних традицій, прагнення відроджувати обрядовість свят.

Тип уроку: комбінований

Форма уроку: дослідження

Обладнання: головоломка; картки з прислів'ями; приказки; ребуси; пісні «Коляда», «Щедрівка», «Веснянка», «Козацькому роду – нема переводу»; відео-сюжет «Обряд Івана Купала»; ілюстрації; кросворди; презентація; робочий зошит.

Епіграф: Шануй звичаї і традиції своїх батьків, бо це твоя сила і краса!

Народна творчість

Хід уроку

1. Організаційна частина

2. Мотивація навчальної діяльності, актуалізація опорних знань

2.1. Вступне слово вчителя

Слов'янські народи мають величезну духовну та культурну спадщину, яка складається зі звичаїв, традицій,

фольклору. Українці не є винятком. Заглиблення в народну обрядовість предків – це святий обов'язок кожного етносу, адже розуміння цінностей свого народу впливає на планування майбутнього, на виникнення нових традицій.

Щасливі ми, що народилися і живемо на такій чудовій, багатій і мальовничій землі. Тут жили наші прадіди, діди, тут живуть наші батьки, тут корінь роду українського, що сягає сивої давнини.

А який багатий і різноманітний фольклор українського народу! Чарують нас мелодійні пісні, барвисті танці та ліричні хороводи, відгомін далеких подій вчувається в легендах, веселять колядки, вечорниці, народні свята.

Людина завжди має пам'ятати, звідки вона родом, де її коріння, глибоко знати історію свого народу, його мову, звичаї, традиції та обряди.

Що вам відомо про звичаї та обряди нашого народу?

2.2. Головоломка

Прочитати через інтервал слова:

А З Б В Ш И Г Ч Ю А Д Й Е Л Т Є Р
Ж А З Д Ц И Й Ц П І К Я Щ Л О М Б Н Р
Й Я О Д Х

Завдання: розповісти про значення цих слів.

2.3. Гра «Вільний мікрофон»

(Учні висловлюють коротко свої міркування)

Учень 1. Я дізнався про те, що звичаї – це повсякденні усталені правила поведінки, що склалися історично, на основі людських стосунків, у результаті багаторазового здійснення одних і тих же дій та усвідомлення їх суспільної значущості. Вони, як неписані закони, народжуються разом з народом і передаються із покоління у покоління, тобто стають традиційними.

Учень 2. Обряди – це символічні дії, які приурочені до відзначення найбільш важливих подій у житті родини чи окремих осіб, цілого гурту людей. Наприклад, посівання на Новий рік, колядування, клечання хати на Зелені свята тощо.

Учень 3. А я виявила, що звичаї і обряди мають національний чи етнічний характер. Кожен народ обирає свої звичаї і обряди. Так, наприклад, звичай вітатися під час зустрічі існує у кожного народу. Але робить це кожен по-своєму: українці скидають шапки і подають один одному руки, якщо вони знайомі; китаїці вклоняються до землі; лапландці труться носами.

Учень 4. Моя мама багато розповідала мені про звичаї, обряди і повідомила мені про те, що між звичаями та обрядами існує певна різниця. Звичаїв дотримуються щоденно, обряди ж виконуються напередодні чи безпосередньо у дні свят. А сукупність обрядів, якими супроводжують відзначення святкового дня чи релігійної відправи, становить ритуал – зовнішнє оформлення якоїсь урочистості, свята. Система ж усталених обрядів – це і є обрядовість нашого народу.

Учень 5. Мене дуже зацікавило питання про звичаї та обряди українців. Досліджуючи його, я звернув увагу на те, що в обрядовості українців розрізняють два види – родинну і календарно-побутову. Родинні обряди супроводжують громадське відзначення повноліття, весілля, похорону тощо, а календарно-побутових обрядів дотримувалися і дотримуються під час урочистого святкування початку чи закінчення певних сезонів, природних циклів – зими, літа, весни, осені.

Учень 6. Традиція – це елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу. Традиції тією чи іншою мірою і в тих чи інших формах присутні в будь-якому суспільстві і практично в усіх сферах культури.

3. Повідомлення теми та завдань уроку

На уроці ми ознайомимося з найдавнішими формами духовної культури українців, звичаями та обрядами.

Отже, сьогодні ми говоритимемо про те, що саме ми повинні зберігати, не забувати про значення звичаїв та обрядів в житті українського народу. А наш урок ми проведемо у формі дослідження. Усі ви, об'єднавшись у малі групи, досліджували звичаї і обряди.

(Учні записують до зошитів дату, тему, епіграф уроку, висловлюють свої думки про його розуміння)

Сьогодні ми вестимемо мову про календарно-обрядовий цикл українців, про важливу потребу виховання нашої молоді на предківських традиціях.

4. Засвоєння нового матеріалу

4.1. Вступне слово вчителя

Культурна спадщина України неповторна і самобутня. Для кожної пори року, для кожного свята притаманними були свої особливі традиції.

Календарна обрядовість поділяється на чотири основних цикли: зимовий, весняний, літній та осінній. Кожний цикл обрядовості приурочувався, з одного боку, до природних явищ, з іншого – до відповідних їм видів сільськогосподарської діяльності.

4.2. Робота в малих групах

(Під час повідомлення решта учнів занотовують нову інформацію у зошитах)

Повідомлення першої групи Обрядовість зимового циклу

Наша група досліджувала звичаї та обряди зимового циклу. Точкою відліку зимового циклу вважається день **Введення в храм Пресвятої Богородиці**, тобто 4 грудня. З цього дня у хліборобському розумінні починає спочивати земля, яку не можна копати лопатою аж до Благовіщення (7 квітня). По всій Україні від Введення починали розучувати колядки, виготовляти «вбрання» для колядників та переряджених. Існувало повір'я, що в цей день надзвичайно активною є різна «нечиста сила», особливо відьми, які можуть чаклунськими діями відібрати молоко у корів. Ось чому майже по всій Україні люди вдавалися до різноманітних оберегів: обсіпали подвір'я і стайні маком-самосівом, обкурювали зіллям худобу, мастили вим'я маслом, часником, а на дверях стаєнь дьогтем малювали хрестики.

Наступним святом є **Святий Миколай** (19 грудня) – це день святкування та вшанування пам'яті святого Миколая. За традицією цієї ночі діти отримують подарунки під подушками. Тому вони вірять у диво, звершуване святим Миколаєм, і вчать ся в святого бути милосердними. Святий Миколай опікується воїнами, водіями і тими, що подорожують, допомагає бідним у скруті; вважається покровителем дітей і студентів, моряків, торговців і лучників.

Кожна господиня готує на **Святвечір** (6 січня) 12 страв, з-поміж яких обов'язковими є кутя й узвар. У хату заносили немолочений пшеничний чи житній сніп, який спеціально зберігали від часу обжинків. Його ставили на найпочесніше місце у хаті – під образами. Сніп – це символ достатку і уособлення

пам'яті про наших предків. Під час родинної трапези на Святвечір всі мушили зберігати урочистий спокій: не галасували, не човгали під столом ногами, щоб не дратувати невидимі душі присутніх на вечері покійних предків. Цей одвічний мотив родинного благополуччя тісно пов'язаний з обрядом колядування.

Різдво (7 січня) ще називають Коляда. Ватаги парубків ходять з великою «звізду», їх супроводжують переряжені: «коза», «дід», «баба», «циган» та ін. А підлітки ходять з вертепом. У колядках величають господаря, господиню, їхніх діток.

Вечір на Новий рік (13 січня) називають «другою колядкою» або «Щедрим вечором». «Щедрим» вважають тому, що до вечері під Новий рік подають більше м'ясних страв, яких не вживають на Святвечір. Молодь ходить «маланкувати» (цей день у церковному календарі присвячений преподобній Меланії).

День, присвячений Василю Великому (14 січня) – ходять по хатах посівальники. Хлопці-підлітки, зайшовши до хати, посівають зерном і приказують:

Сію, сію, посіваю,

З Новим роком всіх вітаю!

Важливим є і вечір під Водохреща. Його називають «**Голодною кутею**», «другим Святвечором» (18 січня). На вечірню трапезу подають пісні страви та традиційні кутю та узвар. З цією вечерею пов'язаний звичай «проганяти кутю».

З водою пов'язані обряди, приурочені до дня **Богоявлення, Йордану**, або **Водохреща** (19 січня), як називають цей день у народі. Після ранкового урочистого богослужіння в церкві процесія вирушає до водоймища чи річки. Там вирубують ополонку у вигляді хреста, а хрест ставлять на кригу. Люди вмиваються,

обливаються, купаються. Цим ритуалом покійних предків випроводжали до місця їх сталого перебування – за воду.

Івана Предтечі Хрестителя (20 січня). Друга назва цього свята – Посвятки. Цього дня хазяїн дому встає рано-вранці й пригощає свійських тварин тим хлібом-сіллю, що лежав під образами ще від «багатої куті». За народними уявленнями, ці різдвяні дари зроблять худобу плідною. Кажуть: «Іван Предтеча бере свята на плечі», оскільки завершується цикл різдвяних свят.

Опанаса, Пів-Івана, Різдвяний день (21 січня) – цей празник відомий ще як «Виряджання (Прогання) свят», що пов'язано із завершенням усіх свят зимового циклу.

Перегляд фотографій «Коляда»

Прислів'я і приказки:

Зима морозна – літо жарке.

Довгі бурульки – весна затяжна.

Розгадування ребуса (Меланка)

Повідомлення другої групи

Обрядовість весняного циклу

Познайомившись з обрядами та звичаями весняного циклу, наша група дослідила, що своєрідним перехідним містком від зимового до весняного обрядового циклу є день **Стрітіння** (15 лютого). У цей день у церкві святять воду, яку приносять додому і пильно бережуть, бо її вважають цілющою.

Ще відчутніші весняні мотиви у день віднайдення голови Івана Хрестителя, **Обретіння** (9 березня). За народним повір'ям, з цього дня перелітні птахи починають «повертати голови додому». Але, за народним календарем, весна починається від дня **преподобної мучениці Євдокії**, або **Явдохи** (14 березня). Цей день шанують у народі: не перуть, не працюють з худобою. Справжні весняні

мотиви, найповніше виражені в обрядах, приурочених до Благовіщення, Великодня, Юрія, звучать від дня **Сорока святих мучеників** (22 березня). Дуже великою пошаною користуються в українців перелітні птахи, особливо ластівки та лелеки. Під час обрядів у ці дні співають веснянки та печуть жайворонків, зустрічають птахів з вірію.

30 березня у народі відзначають **Теплого Олексі** – **День святого Олексія**, чоловіка Божого, який жив у IV столітті. В цей день пасічник виставить бджоли на пасіку, вівсянка засвище свою пісеньку: «Покинь сани, бери віз!», а щука-риба хвостом лід розіб'є.

Також одним із весняних обрядових свят є **Масляна** (сирний тиждень). Кожен день цього тижня насичений різноманітними звичаями. Головними стравами веселих сільських гостин є вареники з сиром та сметаною. Після Масляної сім тижнів триває Великий піст. Кожен тиждень має свої звичаї і назви. Так, наприклад, перший тиждень називають федоровицею, а перший день тижня – жилавим понеділком; шостий тиждень – вербний. До наступної вербної неділі, коли в церкві святять вербу; сьомий – чистим, а четвер – чистим четвергом, який є своєрідним прологом до великодніх свят, які разом із Благовіщенням є кульмінацією весняного святкового циклу.

На **Великдень** раненько з укладеними до кошиків припасами поспішають до церкви, де відбувається урочисте посвячення пасок. Випечені паски, виготовлені писанки і крашанки – неодмінні атрибути Великодня.

Найпоширенішими забавами у великодні дні є дівочі хороводи у супроводі весняних обрядових пісень. Найбільш

поширеними у веснянках вважаються весільні мотиви.

Прямий зв'язок з Великоднем у народному календарі мають ще два важливих дні – Рахманський Великдень та Вознесіння.

Благовіщення Пресвятої Богородиці (7 квітня) – свято, пов'язане з великою різноманітністю звичаїв та обрядів. Цього дня прокидається земля, пробуджується природа. «По Благовіщенню не ворож, а хліб у землю полож, то Бог уродить», – кажуть у народі. За народним повір'ям, від **Благовіщення** до **Юрія** (6 травня) – найкращий період для весняних робіт.

Завершується весняний обрядовий цикл важливим церковним святом – **Вознесінням**, яке припадає на сороковий день після Хрестового Воскресіння, щорічно в четвер.

Пісня «Веснянка»

Прислів'я і приказки:

Пізня весна віщує добру погоду влітку.

За сухим травнем йде сухий червень.

Розгадування ребуса (Явдоха)

Повідомлення третьої групи

Літні звичаї та обряди

За народними прикметами, як ми дізналися, літній цикл починається в останні дні травня, в день **Івана Богослова** (21 травня). Цей день є рубежем для весняної сівби ярих.

З-поміж урочистостей літнього обрядового циклу важливими є **Зелені свята**. Вони випадають через сім тижнів після Великодня. У церковних календарях вони обмежені двома днями – неділею і наступним понеділком. Спочатку йде Свята неділя (П'ятидесятниця), а потім понеділок, присвячений Пресвятій Трійці. Восьмий тиждень після Великодня

називають Зеленим, Клечальним або Русальним. Основним звичаєм Зелених свят є поминання покійних предків та вірування в русалок. На Зелені свята, які мають дуже давню історію, клечають хати і господарські будівлі гілками зеленими, а підлогу встеляють пахучим зіллям.

Купала (*Івана Купала*) (7 липня) – давньослов'янське свято літнього сонцестояння. Первісно Купалою, очевидно, називали ляльку або опудало, яких купали – топили у воді, заривали у землю, спалювали. Назва ж «Івана Купала» походить від народного наймення Іоанна Хрестителя, вшануванням якого православна церква намагалася подолати дохристиянські традиції.

Купальську ніч вважали чарівною, коли пробуджувалася нечиста сила. Звідси – широко розповсюджені дівочі ворожіння на вінках, численні обряди і магічні прийоми, за допомогою яких застерігались від відьом. Вірили, що трави, зібрані на Купала, мають особливо цілющі властивості.

Перегляд відеофрагмента обряду Івана Купала в селі Котелеве

А заключними акордами літнього обрядового циклу були звичаї, приурочені до церковних святих **Петра і Павла** (12 липня), **Курилика** (14 липня), **Прокопія** (21 липня), **Гаврила** (26 липня), **Кирила** (28 липня). Закінчувався літній цикл **днем пророка Іллі** (2 серпня), в народі – Іллі, який згідно з повір'ями відає громами і блискавками. Після Іллі заборонялося купатися в річках і ставках, бо «святий Ілля літо кінчає».

Прислів'я та приказки:

Грозвий серпень – на довгу осінь.

Літо сухе, жарке – зима малосніжна, морозна.

Розгадування ребуса (Кирила)

Повідомлення четвертої групи Осінні звичаї та обряди

Головними моментами осіннього циклу є звичаї, приурочені до завершення збору врожаю чи повернення худоби з літніх пасовищ. Його рамки охоплюють період від перших серпневих днів (день пророка Іллі) до дня святого Пилипа (Пилипівка, що триває аж до Різдва).

Одним із важливих осінніх свят є **Маковія, Перший Спас** (14 серпня). Від Маковія починається піст – Спасівка, який триває до Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня).

Другим важливим святом є день **Преображення Господнього, Спаса** (19 серпня), коли святять яблука і груші, які їдять з медом. В цей день у церквах відбуваються панахиди на честь покійних родичів.

28 серпня відзначається **Успіння Пресвятої Богородиці** (Перша Пречиста). Цього дня закінчується спасівський піст і розпочинається пора весіль. Обрядові дієства цих свят – своєрідні окрушини дохристиянських торжеств, що припадають на пору збирання меду, фруктів, збіжжя. Свідчать про це й відповідні народні назви Спасів: перший – медовий, другий – яблучний, третій – хлібний. До них приурочені в народі обжинкові звичаї та обряди – своєрідний апофеоз річного календарного кола. Жнивварська обрядовість розпочинається зажинками-обрядами, що супроводжують початок жнивної пори. Першого снопа урочисто приносять додому і ставлять у світлиці, де він стоїть аж до кінця жнив. Завершальним актом є обжинки. Найцікавішим з обжинкових дійств, яке дійшло до нас з давнини, є звичай «завивати бороду», що гарно оспіваний у обжинкових піснях. Останнього снопа

несли додому, де він необмолочений стояв аж до різдвяних свят.

Великим святом осіннього циклу є день **Різдва Пресвятої Богородиці** (21 вересня), який називають у народі Другою Пречистою.

У день **Воздвиження Чесного Хреста** (27 вересня) повсюдно дотримувалися посту. В цей день земля «роздвигается» і плазуни ховаються на зиму – до Благовіщення. На землі лишаються лише ті, які «прогрішили» за літо – вкусили когось. Тому цього дня категорично забороняється йти до лісу чи в поле.

З **Покровою Пречистої Богородиці** (14 жовтня) найтісніше поєднані весільні мотиви. З цього дня починається пора осінніх весіль.

А 31 жовтня в **день пам'яті апостола і євангеліста Луки** прийнято поминати покійних предків.

Дмитрія (8 листопада) – осіннє свято аграрного календаря, яке відзначалося 26 жовтня за старим стилем. За народними уявленнями, святий Дмитро завершував землеробський рік, замикав землю і приводив зиму. Він же тримав у себе ключі до весни, коли передавав їх святому Юрієві. Після Дмитра зазвичай вже не засиляли сватів і тому казали: *До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі лавку нею витри*. Субота перед Дмитром на Волині поважалась як *дідова субота*, коли влаштовували поминальні обіди для старих і жебраків. На Київщині ж приказували: *З Юрія – хороводи, з Дмитра – вечорниці*.

Завершувалося осіннє обрядове коло передріздвяним постом, званим Пилипівкою. На день смерті **апостола Пилипа** (27 листопада) влаштовують заговини, ходять до родичів, кумів, сусідів, а наступного дня «полоскають зуби».

Прислів'я та приказки:

Багато жолудів на дубах – на сувору зиму.

Грім у жовтні – на безсніжну зиму.

Розгадування ребуса (Покрова)

Пісня «Козацькому роду – нема переводу»

5. Узагальнення та систематизація знань учнів

5.1. Робота в групах

Скласти кросворд до поданого ключового слова:

1 – Різдво; 2 – Масляна; 3 – Купало; 4 – Маковія.

6. Підсумок уроку

6.1. Розповідь вчителя

Отже, календарно-побутова обрядовість – одна з найдавніших форм духовної культури українців. Обрядовість має тривалу історію, яку умовно можна розділити на відповідні етапи. Перший – від найдавніших часів аж до початку землеробства. Другий – охоплює період від зачатків хліборобства до прийняття нашими пращурами християнства. Третій – після запровадження християнства.

Таким чином, культ предків на українському ґрунті був тим золотим ланцюгом, який об'єднував цілі покоління, створив стовбур нашого родоvodu. Одночасно календарно-побутова обрядовість акумулювала у собі цінні морально-етичні погляди та естетичні смаки українців. У ній відтворено народне ставлення до явищ природи і навколишнього середовища, благородний потяг до толерантних взаємин, одвічне прагнення спокою, злагоди, добра.

6.2. Перегляд презентації

7. Домашнє завдання

Написати повідомлення «Улюблене свято моєї родини».

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіретова І. О. 60 років з туризмом і краєзнавством. Хмельницький, 2008.
2. Козак Б. І. Використання краєзнавчого принципу у формуванні основних компетентностей учнів. *Географія*. Харків: Основа, 2008. № 4 (104).

3. Кононенко П. Українознавство. 2012.
4. Краєзнавчі свята. Харків: Вид. група «Основа», 2006.
5. Мінченко Т. А. Магічний світ Буковинської писанки. Чернівці, 2015.
6. Струманський В. П. Народнознавство Поділля. Хрестоматія. Харків, 1995.

DOI: 10.30840/2413-7065.1(70).2019.164437

ДИМЧУК Тетяна Мирославівна

вчителька української мови та літератури, українознавства Глибоцького ліцею смт Глибока Глибоцького району Чернівецької області (Звання – старший учитель)

Урок з українознавства для учнів 5 класу

Тема. Родина – цінність для мене.

Роль родини у моєму становленні

Мета: продовжувати формувати у дітей уявлення про сім'ю як спільноту рідних людей, про належність кожного учня до певної сім'ї; вивчити основні поняття: «сім'я», «родина», «рід», «родовід»; виховувати в учнів розуміння свого місця в сім'ї, вчити шанувати й любити своїх батьків та інших членів родини, надавати їм посильну допомогу у веденні домашнього господарства; розвивати позитивне ставлення до рідної домівки; викликати у дітей бажання до ведення сімейних альбомів, календарів, збагачення й збереження родинних реліквій; виховувати шанобливе ставлення до свого роду.

Обладнання: ілюстрації із зображенням родини, сімейні реліквії, сімейні фотографії; малюнок «Дерево роду»; «Словник термінології з українознавства»; презентація до уроку.

Хід уроку

I. Організація класу

Привітання: *Добрий день!
Зичу радості й пісень.*

А ще вам я побажаю

Сил, натхнення на весь день!

Поверніться, посміхніться,

Привітайтеся: «Добрий день!»

*Хороший настрій узяли,
працювати почали.*

II. Мотивація навчальної діяльності

Людське безсмертя з роду і до роду

Увись росте з коріння родоводу.

І тільки той, у кого серце чуле,

Хто знає, береже минуле

І вміє шанувать сучасне, –

Лиш той майбутнє

Вивершить прекрасне!

Учитель: діти, як ви думаєте, про що ми сьогодні будемо говорити?

Відповіді учнів.

II. Повідомлення теми та мети уроку

Сьогодні на уроці ми будемо говорити про найважливіше і найцінніше для кожної людини – про сім'ю. Подумаємо, у чому цінність родини, адже без цих знань неможливе щасливе майбутнє кожного члена родини, держави. З'ясуємо значення нових слів, понять. Вчитимемося складати схему